

ՆԵՐՍԵՍ Ծ. ՎՐԴ. ՊՈԶԱՊԱՆՅԱՆ

(Տեսուչ հոգևոր ճեմարանի)

«ԱՐԱՐԱՏ» ԱՄՍԱԳԻՐԸ ԵՎ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ԾԵՄԱՐԱՆԸ

Ամեն անգամ, երբ փորձում ենք խոսել ճեմարանի մասին, մեր ուշադրությունը սեփեղծվում է Հայաստանյայց եկեղեցու դարավոր պատմության վրա: Նույնպես ամեն անգամ, որ Հայաստանյայց եկեղեցու մասին փորձում ենք խորհրդածել, զուգահեռ մեր ուշադրության առարկան է դառնում ճեմարանը:

Գևորգյան ճեմարանի մասին խոսելուց առաջ, հարմար է, որ հակիրճ կերպով անդրադառնանք մեր եկեղեցու պատմական վաղագույն շրջաններում մեր կրոնական վարժարանների, դպրեվանքների կատարած շնորհակալ դերի մասին մեր եկեղեցու կյանքում և հայ մշակույթի պատմության մեջ:

Քրիստոնեությունը առաջին դարի 40-ական թվականներին մուտք գործեց Հայաստան՝ ա. Թադեոս և ս. Բարդուղիմեոս առաքյալների քարոզությամբը: 301 թվին՝ ս. Գրիգոր Լուսավորիչ հայրապետ իր մահու չափ ծանր չարչարանքներով կարողացավ քրիստոնեությունը պետական կրոն դարձնել Հայաստանում, Տրդատ Գ թագավորի օրերին: Լուսավորիչը առանձինն դժվար թե կարողանար ամբողջ մի ազգ հեթանոսությունից ի յույս դարձնել: Կրոնքը ուսուցանող պաշտոնյաների կարիք կար. այդ նպատակով է հիմնել դպրոցներ, և ինքն իսկ ստանձնել է այնտեղ ուսուցանելու եկած նաև արքայազն գերդաստանի որդիներին և քուրմերի զավակների դաստիարակության պարտականությունները, որպեսզի ավելի հնարավոր լինեք տարածել նոր կրոնքը առանց մեծ դժվարության: Այդ մասին վկայում է Ագաթանգեղոս. «Առնույր այնուհետև գԱրշակունեաց տոհմի որեւորն, ի վարժս վարդապետութեան պարապեցուցա-

նէր, որոց զառաջին Տրդատ անուն, որ թագաւորն իսկ էր, ամենայն տամբ իւրով»¹:

Ս. Գրիգոր Պարթև հայրապետի սկսած ուսումնական գործը շարունակում է մեծն Ներսես հայրապետ: Նրա մասին ժամանակին պատմիչները գովասանքով են խոսում, ներկայացնելով նրա անձը ոչ միայն որպես մեծ կրթական անձնավորություն, այլ նաև որպես մեծ մարդասերի: Փալստոս Բյուզանդ Ներսես Հայրապետի կրթական գործին անդրադառնալով ասում է. «Կարգէր եւ ի տեղիս դպրոցս յունարէն եւ ասորերէն՝ յամենայն գաւառս հայոց»²: Դժբախտաբար հայ գրի բացակայության պատճառով հունարեն և ասորերեն լեզուներով է ջամբվել քրիստոնեական ուսումը դպրոցներում: Սակայն Ներսես մեծի աշակերտին՝ ինչպես վկայում է Կորյուն, ս. Մեսրոպի մասին, ասելով՝ «Սնեալ եւ ունեալ առ մեծին Ներսիսի»՝ պիտի հաջողվեր աստվածային ներշնչմամբ ստեղծել հայ տառերը:

Գրերի գյուտին հաջորդեց հայ գրականության ոսկեդարը, հայեցի կրթության, ազգային եկեղեցու ինքնորոշման ու հայրապետանոցի հովանու տակ կրթական օջախների ծաղկման: Ս. Մեսրոպյան աշակերտները Վաղարշապատի հայրապետանոցում էին սնված՝ դարձել կրթական, թարգմանական ու լուսավորության գործի ռահվիրաները: Ժամանակի պատմիչը՝ Կորյուն, նկարագրում է ուսումնաձարավ երիտասարդների հոսանքը դեպի Վաղարշապատի մարդապետանոցը. «Ի կողմանց եւ ի գա-

¹ Ագաթանգեղոս, Պատմություն, Թիֆլիս, 1884, էջ 587:

² Փալստոս Բյուզանդ, Պատմություն, Վենետիկ, 1832, էջ 77:

առաջ Հայաստան աշխարհի, յորդեալք եւ դրդեալք հասանէին ի բացեալ աղբիւրն գիտութեան Աստուծոյ, քանզի յԱրարատեան գաւառին բխեցին հայոց շնորհք պատուիրանացն Աստուծոյ» (Կորյուն, էջ 107):

Այդ վարդապետարանի հիմնական դասագիրքը եղել է նոր թարգմանված Աստվածաշունչ մատյանը:

1072 թվականին՝ Գրիգոր Վկայաւերի օրով: Ծովք—Դոյակ՝ 1116 թվականին՝ Գրիգոր Գ Պահլավունու օրով: Հոռմկլա՝ 1149 թվականին՝ դարձյալ Գրիգոր Գ Պահլավունու օրով: Սիս՝ 1293 թվականին՝ Գրիգոր Է Անավարզեցու օրով: Ս. Էջմիածին՝ 1441 թվականին՝ Գրիգոր Թ Մոսաբեկյանի օրով: Հայրապետական Աթոռի ա. Էջմիածին

Տ. Կոմիտաս. վաղապետը և Հակոբ Մանանդյանը ճեմարանի մի խումբ ուսանողների հետ

Ամենայն Հայոց Հայրապետական Աթոռը անցյալում, մեր երկրում տիրող պայմանների բերումով բազմիցս տեղափոխվում է քաղաքից-քաղաք, հայկական քաղաքական իշխանության հետ: Հայրապետական Աթոռի հետ տեղափոխվել է նաև վարդապետարանը: Այսպես Էջմիածնից Աթոռը տեղափոխվել է Դվին 484 թվականին՝ Հովհաննես Ա Մանդակունու օրով, ապա՝ Զորավանք և Աղթամար 927 թվականին՝ Հովհաննես Դրասխանակերտցի կաթողիկոսի օրով: Արգինա՝ 947 թվականին՝ Անանիա Մոկացի կաթողիկոսի օրով: Անի՝ 992 թվականին՝ Սարգիս Սեանցի կաթողիկոսի օրով: Թավրյուր՝ 1062 թվականին՝ Խաչիկ Բ Անեցու օրով: Ծամոկլա՝

փոխադրվելուց հետո առաջին շրջանում այնքան էլ հուսադրիչ չի եղել վարդապետարանի պատմությունը: Այդ ժամանակաշրջանի կրթական գործում կարկառուն դեմքը հանդիսացել է Մովսես կաթողիկոս Տաթևացին (1629—1632 թթ.), որի մասին Խաչատուր Կեսարացի վարդապետը իրավամբ ասել է. «կրկին լուսավորիչ եղել Հակագեան սեռիս, նորոգելով զսուրբ Էջմիածինն եւ զեղծեալ կարգս մեր»:

Մովսես կաթողիկոս իր շուրջն է հավաքել գիտնական վարդապետներ, Հովհաննես վանքի դպրոցը բարեկարգում և դարձնում է կաթողիկոսական վարդապետարան: Այդ մասին Առաքել Դավրիժեցի վարդապետ հետևյալն է գրում. «Այլեւ հոգեւից սուրբ

վարդապետն մեր Մովսէս, կարգեաց դպրատունն ի մեծափառ՝ սուրբ ուխտն Յօհաննավանք, հոգայր, եւ մանկունքն անգրաղ եւ անխափան ուսանէին զեկեղեցական ուսումն, եւ զգիրս Աստուածաշունչս, եւ զհմաստափրականս, որք եղան ամենեքեան արք պիտանիք եւ օգտակարք աշխարհի, վարդապետք, եպիսկոպոսք, եւ երիցունք...»³:

Փիլիպոս Աղբակեցի կաթողիկոսի օրերին (1635—1655) Հովհաննավանքի վարդապետարանը փոխադրվում է վերջնականապես ս. Էջմիածին: Այդ մասին Դավրիժեցին վկայում է. «Եւ յետ ամաց ինչ փոխեաց Յօհաննավանքի եւ երբ ի Սուրբ Էջմիածին, եւ անդ կարգեաց գրպրոցն որ եւ ամենեքեան ուսան եւ եղեն արք պիտանիք, վարդապետք եւ եպիսկոպոսք եւ քահանայք»: Սուրբ Էջմիածին է հրավիրվում Հարանց Անապատի և Ամրոդոտի վանքի դպրոցների հայտնի ուսուցիչ Մելքիսեդեկ վարդապետ Վժանցին. որ և դառնում է Էջմիածնի վարդապետարանի պրոնիցի մեկը:

Փիլիպոս կաթողիկոսի օրով վարդապետարանը հասցնում է գիտնական վարդապետների մի փաղանգ, հանձնա Հակոբ վարդապետ Զոդայեցու, Զաքարիա վարդ. Վաղարշապատեցու, Խաչատուր Ագուլեցու, Եսայի Երնջակեցու, Խաչատուր Ասպահանցու, Գրիգոր Կեսարացու և այլն:

Ս. Էջմիածնի վարդապետարանը ապա Հակոբ Դ կաթողիկոս Զոդայեցու օրից (1655—1680), հասնում է մինչև Գևորգ Դ կաթողիկոսի օրերը, մերթ Դժվարին և անպտուղ և՛ մերթ՝ արդյունավետ վիճակներ բոլորելով:

Գևորգ Դ կաթողիկոս (1666—1685) թույլ և անփառունակ մի վարդապետարան գտավ Էջմիածնում, որպես ժառանգություն անցյալի: Այս անմխիթար վիճակը ստիպեց նրան հիմնական նոր քայլեր առնելու, բարեկարգչական և ուսման մակարդակի բարձրացման համար:

Ս. Էջմիածնի հին ժառանգավորաց դպրոցը իր ընթացքը շարունակեց մինչև 1882 թվական:

Գևորգ Դ կաթողիկոսի կոթողական գործերից առաջինը հանդիսացավ «Արարատ» ամսագրի հրատարակումը 1868 թվականից և երկրորդ՝ Գևորգյան ճեմարանի հիմնադրությունը 1874 թվականին:

Վիճակավոր եղած ժամանակ Գևորգ կաթողիկոս չափազանց հոգատար է եղել

ծխական վարժարանների նկատմամբ: Մայր Աթոռում նրա մեծագույն փափագն է եղել ունենալ ուսումնական կրոնական բարձրագույն մի հաստատություն: Այս գաղափարը շատ հին է եղել, ԺԹ դարի գրեթե բոլոր Հայրապետները ծրագրել են այդ մասին: Գևորգ Դ սակայն հիմնական քայլ ատավ: Այս նպատակի համար անհրաժեշտ էր ունենալ մի հաստատություն շենք և ծախսերի ապահովություն: Դրամագլուխը ձեռք բերվեց հանգանակությամբ, ավանդներից, Ամստերդամի անտերուն, մնացած էկեղեցու և կալվածների վաճառումից, Սերովբե Արարատյան եպիսկոպոսի թողոցից, Մոսկվայի կայսերական դրամատուն մեջ թողված ավանդից, Կալկաթայի Գևորգ Մանուկյանի կտակից և այլ միջոցներից⁵:

1869 թվի մայիսի 25-ին Հինանց վեցերորդ Կիրակին և Գևորգ Դ-ի օծման երկրորդ տարեդարձի օրը, մեծահանդես կերպով նոր ուսումնարանի հիմնարկերի օրհնությունը կատարվել է և այդ հաստատությունը կոչվել է «Ժառանգավորաց հոգևոր ճեմարան սուրբ Գևորգյան»: Սակայն ժողովրդի բերնում շուտով դարձել է Գևորգյան ճեմարան: Զանազան պատճառներ արգելք են հանդիսացել ճեմարանի շենքի շուտափույթ ավարտման, միայն 1874 թվականի սեպտեմբերի 28-ին, ս. Գևորգի տոնի շաբաթ օրը կարելի է եղել կատարել հանդիսավոր նավակատիքը, նույն ամսի 30-ին 60 աշակերտներով դասավանդությունները սկսվել են: Դժբախտաբար կարճ ժամանակ հետո հունվարի 16-ին անակնկալ մի հրդեհ ճեմարանի շենքի մեկ մասը ավերել է: Գևորգ կաթողիկոսը չի հուսահատվել, ամմիջապես վերանորոգության է ձեռնարկել և կարճ ժամանակից գլուխ է հանել այդ գործը: Միայն 1875 թ. հունիսի 10-ին ուսանողները Հազարապատից փոխադրվել են վերանորոգված ճեմարան:

Գևորգյան ճեմարան առաջին տարում ունեցել է մեկ դասարան և հետագահետ դասարանները բազմացել են, աշակերտների թիվը աննախատեսելի չափով աճել է և հարկ է համարվել նույնիսկ 1879 թվականին կառուցել մի նոր միահարկ շենք ևս, որպես ննջարան:

Ինչո՞ւ համար է բացվել Գևորգյան ճեմարանը: Այս հարցին պատասխանը գտնում ենք ճեմարանի հիմնադիր Գևորգ Դ կաթողիկոսի «Արարատ»-ում տպված մի կոնդակում. «Արժանատու կուսակրոն հոգևորականներ պատրաստել որպեսզի նոքա՝ ըստ նախնական սովորութեան ազգին՝ նաև մեր

³ Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն, 1896, էջ 307:

⁴ Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն, էջ 325:

⁵ Մաղ. արքեպ. Օրմանյան—Ազգապատում, Պրգ. 2805:

ազգի գրականության.... ծաղկելուն նպաստեն»:

1875 թվականի հունիսի 10-ին աշակերտները տեղափոխվելով վերանորոգված Գեվորգյան ճեմարան երեք դասարանի են բաժանվում, և ավելի կանոնավորությամբ սկսվում է ճեմարանի ուսումնական ընթացքը, այնպիսի կարգով, որ յուրաքանչյուր տարի մեկ նոր դասարան բացվեր և, որպեսզի վեց տարվա մեջ վեցերորդ դասարանի աշակերտները կարողանային ավարտել դպրոցական ուսման շրջանը, այնուհետև շարունակելու իրենց ուսումը ճեմարանական բարձրագույն լսարաններում:

Ճեմարանի բացման երկրորդ տարեդարձին մասնավոր հանդիսություն է տեղի ունենում 1876 թվի սեպտեմբերի 25-ին, ս. Գեվորգ գորավարի տոնի օրը: Պատարագում է Գևորգյան ճեմարանի առաջին վերատեսույ տ. Գաբրիել արքեպիսկոպոս: Հավաքված են յինում վանքի բոլոր միաբանները, ճեմարանի աշակերտները, սինդակալան և քաղաքական պաշտոնյաներ, պատվավոր անձներ նաև Վաղարշապատի օրիորդաց և տղաների դպրոցների աշակերտները: Հայրապետական մաղթանքից հետո Վեհափառ կաթողիկոսի օրհնությունը ստանալու և նրա անվանակոչության տոնը շնորհավորելու համար ս. Աջը համբուրում են: Ս. Գևորգ գորավարին և ս. Էջմիածնին նվիրված շարականներ երգելով, եկեղեցական դասը զգեստավորված՝ թափորով գնում է ճեմարան, այնտեղ մեծ դրան առջև կամարակապի ներքև Վեհափառ Հայրապետի բարձր գահին են դրել, Ն. Վեհափառությունը գահի առջև կանգնած է, թափորը մտնում է ճեմարանի ընդարձակ գավիթը՝ երգելով Թարգմանչաց շարականը: Ապա՝ եկեղեցականները շուրջանակի կանգնած՝ կատարում են հանգստյան պաշտոն «վասն հոգուց հանգուցելոց հիմնադրի ճեմարանի»: Օրվա հանդիսության վայելչություն տալու համար հրավիրված են եղել զինվորական նվագա-ծուկներ: Այս միջոցին նրանք նվագում են, մինչև որ եկեղեցականները արթոն են գրավում Վեհափառ Հայրապետի աջ և աջակ կողմերում, և ապա իր ճառն է կարդում ճեմարանի վերատեսույ՝ տ. Գաբրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանը: Ծառի ընթերցումից հետո դասախոսների և ուսանողների կողմից օրվա խորհրդին նվիրված ոտանավորներ են արտասանվում: Հուսկ ուրեմն, Վեհափառ Հայրապետը ոտքի է կանգնում, իմաստայից և արտաշարժ խոսքերով իր հարյուրևեցյալ սրտի ուրախությունն է հայտնում տեսնելով իր բազմամյա փափագի կատարումը: Հուստորական խոսքերով բա-

ջալերում է ոչ միայն ճեմարանի կառավարիչներին, այլև ժողովրդին և բովանդակ ազգին, որպեսզի արիանան, չվհատվեն դժվարությունների առաջ, և ճեմարանը հասցնեն իր վսեմ, ազգօգուտ նպատակներին: Հայոց Հայրապետը ապա իր օրհնությունն է տալիս բոլորին և հանդեսը փակում:

Տ. Կոմիտաս վարդապետ

Հյուրերը ճեմարանի ութանկյուն սրահում աշակերտների աշխատանքներին են ծանոթանում՝ գծագրություններին, նկարներին, հայերեն ու ռուսերեն վայելչագրության նըմուշներին:

Այս ազգային հանդեսը իր լրման է հասնում երեկոյան հրավառությամբ՝ Վեհափառում, վանքում և ճեմարանում, խաղերով և նվագներով:

Գևորգյան ճեմարանում սովորելու են եկել ոչ միայն Կովկասից, այլ նաև Իսպահանից, Ղարաբաղից, Թալիքահո, Ծամախիից, Ագուլիսից, Կ. Պոլսից, Կիլիկիայից, Տրապիզոնից, Եվդոկիայից, Նոր Նախիջևանից և այլ վայրերից:

Ճեմարանում ըստ 1876 թվականի տեղեկատվության դասավանդել են հետևյալ դասախոսները,

- 1.—Հարություն Բեշկեկյան—Ֆրանսերեն, լատիներեն:
- 2.—Լևոն Թյուսիկյան—Գրանաշիվ, երկրաչափություն:
- 3.—Վարդան Աբովյան—Ռուսաց դպրություն և պատմություն, աշխարհագրություն:
- 4.—Հովհաննես Գալստյան—Հայերեն դպրություն, թվարանություն, եղել է նաև Կարգապահ (վերակացու):
- 5.—Արծանապատիվ Կյուրեղ վրդ. Սրապյան—Կրոնագիտություն, թվարանություն:
- 6.—Վասակ Պապազանյան—Բնական պատմություն:
- 7.—Մկրտիչ Պալյան—Հայկաբանություն, պատմություն մատենագրության հայոց:
- 8.—Ներսես Սիմոնյան—Ընդհանուր պատմություն, աշխարհագրություն, ֆրանսերեն լեզու:
- 9.—Միքայել Միքայելյան—Ռուսերեն լեզու:
- 10.—Պողոս Մեպեհյան—Ջալագրություն, պատմություն հայոց և եղել է Տնտես:
- 11.—Առաքել Սահինյան—Գծագրություն, ցկարչություն:
- 12.—Մարտիրոս Քերեսթեյան—Վայելչագրություն, եղել է նաև քարտուղար:

Ծանարանի վերատեսուչ տ. Գաբրիել արքեպիսկոպոս իր ճառում շեշտում է այն պարագան, որ ճեմարանի շրջանավարտները ապագային ճեմարանի ծախսով ուղարկվելու են Եվրոպա՝ համալսարաններ, մի քանի տարի ուսանելու, կատարելագործվելու և ապա վերադառնալու, ծառայելու համար ճեմարանի հարկի տակ, որպես մասնագետ և քաջահմուտ մանկավարժներ:

Վերատեսուչ արքագանը, անդրադառնում է ճեմարանի «մշտնջենական» և ժամանակավոր բարերարներին, թվում է անուններ, նախ նրանց, որոնք մշտնջենական են, այսինքն՝ պատճառ են եղել ճեմարանի շենքի կերտման, և հետո ժամանակավոր բարերարների անունները՝ տիկին Ս. Սոֆիա Չավչավաձե Տբիսիսեցի, Հովհաննես Ստեփանյան Հովհաննիսյան, տիկին Սուլթան-Մելիք Բեգլարյան՝ Տբիսիսեցի, Սարգիս արք. Ջալալեան, Գեորգ արք. Վեհապետյան, Եսայի Իզմիրլյանց Դզրաղի, բարեգործական ընկերությունը հայոց Նոր Նախիջևանի և Բաքվի, Մկրտիչ Սանասարյանց և Հովհաննես Ասատուր իշխան Մանուկ Բեկ: Սրանցից ոմանք հաստատուն դրամազույլու են տրամադրել ճեմարանին և նպաստ, ոմանք՝ միայն տոկոսներ և ուրիշներ՝ միանվագ օժանդակությամբ մասնակցել են աստվածահաճո այս բարերարության:

Վերատեսուչը իր ճառում անդրադառնում է ուսանողների հառաջդիմության, վարքին ու բարքին, նրանց կատարած աշ-

խատանքին և ուսման ընթացքին: Կարո՞ւմ է առաջադիմ ուսանողների անունները: Ապա իր խոսքի վերջում իր խոսքն է ուղղում Գևորգյան ճեմարանի բոլոր սաներին և ասում. «Մանկունք Հայաստանի, որդիք սիրասունք Վեհափառ Հայրապետիս մերոյ Գևորգայ Դ, զարթո՛ք ի ձերմէ ի մահահանգոյն թիրութենէդ յուսահատութեան, յոր ընկղմեալ կայք յամաց բազմաց հետէ, մոռացօնս գործեցէք վայրիկ մի աղետիցն մեծաց զորս կրեցէքն և սպանեցէք, սրբեցէք զարտասոս յայաց ձերոց, և տեսէք զակրկալութեանցն ձերոց նշոյս պաշտապէս փալաւտակեալ առ տեղեօքն յորս կոխեցին լուսաշաւիղ ոտք Նահապետին Նոյի և Լուսաւորչին ազգիս Գրիգորի Պարթևի և Ներսիսի Մեծի և Սահակեանցն և Մեսրոպեանց»⁶:

Գևորգ Դ երջանկահիշատակ կաթողիկոսի սկսած արբազան գործը շարունակում է Մակար կաթողիկոս, որի մասին ճեմարանի տեսուչ Արշակ Նահապետյան ասում է. «Գահը բազմելու օրից ի վեր ամեն տեսակ խնամք և ջանք գործ է դնում այս հաստատությունը յոր կոչման համապատասխան ուղից մեջ պահպանելու համար: Նորին Ս. Օծություն՝ Հոգեւորչս Հայրապետից իբրև մի թանկագին ավանդ ընդունած յինելով այս բարոյականության և գիտության բարձրագոյն հիմնարկությունը, նորա բարեգարդության և առաջդիմության համար նպաստող ոչ մի միջոց չի խնայում, համարելով իր իմաստուն հովվապետության ծանր հոգսերից գլխավորը՝ ճեմարանին հառաջընթաց և խաղաղ շարունակությունը»⁷:

Իրավամբ՝ Մակարի կաթողիկոսության և Արշակ Նահապետյանի տեսչության շրջանում Գևորգյան ճեմարանը ավելի կազմակերպված մի հաստատություն է դառնում: Այնտեղ տվորում են 112 աշակերտներ՝ Գ, Դ, Ե, Զ դասարաններում և Ա, Բ, Գ յարաններում:

Ռուսմական 1886—87 տարում, ճեմարանի յարանական բաժնի ծրագիրը մեծ փոփոխության է ենթարկվում, ոտովհետև տ. Մաղաքիա եպիսկոպոս Օրմանյան նշանակվում է աստվածաբանական գիտությունների ուսուցիչ և միանգամայն քարոզիչ ճեմարանի:

1887—88 տ. տարում հետևյալ առարկաներն են դասավանդել ճեմարանի երեք յարաններում:

⁶ «Արարատ», 1876, էջ 348:

⁷ «Արարատ», 1888, էջ 617—18:

Ա. լսարան

1.—Բնական աստվածաբանություն	2 ժ. շաբաթը
2.—Բնաբանություն	2 » »
3.—Քննաբանություն և Գրոց	3 » »
4.—Եկեղեցական պատմություն	2 » »
5.—Բացատրություն և Գրոց	2 » »
6.—Հայոց մատենագրություն	4 » »
7.—Ռուսաց մատենագրություն	2 » »
8.—Ընդհանուր մատենագրություն	2 » »
9.—Մանկավարժություն	4 » »
10.—Ֆրանսերեն լեզու	2 » »
	25 ժամ.

Բ. լսարան

1. Բնական և տեսական աստվածաբանություն	3 ժամ շաբաթը
2.—Բնաբանություն	2 » »
3.—Քննաբանություն և Գրոց	3 » »
4.—Եկեղեցական պատմություն	2 » »
5.—Բացատրություն և Գրոց	2 » »
6. Եկեղ. մատենագրություն Հայոց	1 » »
7.—Ռուսաց մատենագրություն	2 » »
8.—Ընդհանուր մատենագրություն	2 » »
9.—Մանկավարժություն	4 » »
10.—Ֆրանսերեն լեզու	2 » »
	25 ժամ.

Գ. լսարան

1. Բնական, տեսական և բարոյական աստվածաբանություն	5 » »
2.—Բնաբանություն	2 » »
3.—Մեկնություն և Գրոց	2 » »
4.—Եկեղեցական պատմություն	2 » »
5.—Բացատրություն և Գրոց	2 » »
6.—Եկեղեց. մատենագր. Հայոց	1 » »
7.—Ռուսաց մատենագրություն	2 » »
8.—Ընդհանուր մատենագրություն	2 » »
9. Տրամաբանություն և ուսումն. դասական.	4 » »
10.—Ֆրանսերեն լեզու	2 » »
	24 ժամ

1887—88 ուս. տարում Գևորգյան ճեմարանում դասավանդել են՝

1. Տ. Մաղաթիա եպիսկոպոս—Աստվածաբանություն (բնական, տեսական և բարոյական): Բնաբանություն, բացատրություն և Գրոց և մեկնություն և Գրոց:
2. Սահակ վարդապետ—Քրիստոնեական վարդապետություն:
3. Կարապետ Կոստանյան—Եկեղեցական մատենագրություն հայոց, եկեղեցական պատմություն հայոց, տեսություն մատենագրության և պատմություն մատենագրության հայոց:
4. Սարգիս Գարրիելյան—Ուսումն և Գրոց, քննաբանություն և Գրոց, եկեղեցական պատմություն:

5. Սեդրակ Մանդինյան—Տրամաբանություն, մանկավարժություն, ուսումն դասավանդության:
6. Ստեփանոս Պալասանյան—Հայոց պատմություն, ֆրանսերեն:
7. Փիլիպոս Վարդանյան—Ընդհանուր պատմություն, պատմություն ընդհանուր մատենագրության, պատմություն մատենագրության ուսուց:
8. Մկրտիչ Պալյան—Հայոց լեզու:
9. Հովհաննես Սաղաթելյան—Ռուսաց լեզու և պատմություն, Ռուսաստանի աշխարհագրություն:
10. Գ. Տ. Բարդուղիմեոսյան—Ընդհանուր աշխարհագրություն, տիեզերագրություն:
11. Մինաս Ազնավուրյան—Զայնագրություն:
12. Արեղանյով Ալեքսանյան—Աշխարհագրություն Հայաստանի, թվաբանություն:
13. Ռուբեն Ռուբինյան—Տաճկերեն լեզու:
14. Արշակ Նահապետյան—Բնախոսություն, բնագիտություն, թվաբանություն:

Գևորգյան ճեմարանի տասնչորսամյա կյանքում, վերջապես իրականացնում է նրա պատակը այդ հաստատության: 1887—88 ուսումնական տարում ճեմարանի ուսման ընթացքը ավարտում են Գ լսարանի 6 սաներ, որոնցից 4-ը դիմում են ներկայացնում վեհապետ Հայրապետին միաբանության շարքերն ընդունվելու: Այս բարեբաւտիկ առիթով ճեմարանի տեսուչ՝ Արշակ Նահապետյանը արտի գոհունակությամբ հայտարարում է. «Բարեբաւտ ենք (որ) երկար տարիների մեր իղձը իրագործված տեսնելով, այսօր հրապարակաւ ավետում ենք, որ սոցանից չորսը, Դավաթյան, Մուսաբեգյան, Հարությունյան, Տեր-Մկրտչյան, հունիսի 15-ին գրավոր կերպով դիմեցին վեհապետ Հայրապետին, հայցելով Նորին Սրբության բարեհաճությունը ընդունելու յուրանց ի շարս միաբանից Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի»⁸:

Բնականաբար այսպիսով Օրմանյան արքայանի միամյա հոգնաջան աշխատանքի արդյունքն էր, որ հայ եկեղեցին քաղում էր, այս մասին Օրմանյան արքեպիսկոպոս ինք ևս վկայում է իր «Խոհք և խոսք» գրքում:

Գևորգյան ճեմարանի 27-րդ տարեդարձին՝ 1900—1901 ուսումնական տարում, այնտեղ սովորելիս են եղել 240 ուսանողներ, որոնցից 207 մասնակի և 33-ը մոր ընդունված: Սաների 223-ը գիշերօթիկ են եղել և 17-ը երթևեկ: Այս շրջանի տեսուչ՝ տ. Կարապետ վարդապետ Տեր-Մկրտչյանի գեղուցումից իմանում ենք, որ «գոհաբերությունների շնորհիվ միայն (ճեմարանը)

⁸ «Արարատ», 1888, էջ 625:

կարողանում է այդչափ գիշերօթիկ սաներ պահել» և դրա փոխարեն գրկանքներ են լինում բոլորի համար: Ուսումնական այս շրջանում ճեմարանը ունեցել է 3 լսարան, 6 դասարան և երկու գուգաֆեռ Ա. դասարաններ, Ա. դասարանի սաների սովորության պատճառով: Այս տարվա 12 ընթացավարտներից 9-ը հոգևոր կոչման են նշվիրվել: Առաջին անգամ լինելով ճեմարանը ունեցել է 6 հոգևորական դասախոսներ, որոնք իրենց բարձրագույն կրթությունը ստացել են Եվրոպայի համալսարաններում: Ծեմարանի 1900—1901 ուսումնական տարվա դասախոսները եղել են՝ տ. Կարապետ վարդապետ, տ. Հուսիկ վարդապետ, տ. Եզնիկ վարդապետ, տ. Կոմիտաս վարդապետ, տ. Գարեգին վարդապետ, տ. Մամբրե վարդապետ, Մ. Արեղյան, Ա. Հարությունյան, Ա. Կանայան, Հ. Մանանդյան, Ս. Տիգրանյան, Հ. Հովհաննեսյան, Ա. Աբրահամյան, Հ. Բուրադյան, Գ. Ղազարյան, Մ. Հախնազարյան, Ա. Ծախնազարյան, Լ. Նոր-Արկյան, Հ. Արիստակեսյան, Բ. Միրաքյան, Մ. Ղազարտյան և Վ. Աբրահամյան: Ծեմարանում արտաքու կարգի պարապմունք են համարվել տաճկերենը՝ որը դասավանդել է Հ. Աճառյան, և Գյուղատղմ-տեսությունը՝ դասատու Մ. Ղազարյան:

Ծեմարանը բացի տեսչից՝ ունեցել է աշակերտների բարոական դաստիարակության և կարգապահության վրա մոտիկից հսկող տեսչի օգնական հանձին՝ տ. Հուսիկ վարդապետի, իսկ վերակազմներն են եղել Բ. Միրաքյան, Գ. Ղազարյան և Հ. Արիստակեսյան:

1901 թվականի համար ճեմարանի բյուջեն եղել է 42.390 ռուբլի: Որից 5700 ռուբլին՝ բարձրագույն կրթություն ստացող սարկավագներին, կենսաթոշակ ստացող Ս. Մանտինյանին, ճեմարանում դասախոսող 6 վարդապետներին ու գյուղատղմտեսական ծախքերի համար են տրամադրվել: Ծեմարանի բուն տարեկան ծախքը եղել է 36.690 ռուբլի: Ծեմարանում որդեգրված են եղել 7 սաներ:

Գևորգյան ճեմարանի գրադարանը 1901 թվականին ունեցել է ընդամենը 20.132 հատոր գիրք: Որոնցից 4198-ը եղել է հայերեն, 6943-ը՝ ռուսերեն, 1821-ը՝ ֆրանսերեն, 915-ը՝ գերմաներեն, 316-ը՝ այլ լեզուներով, 5567 հատոր դասագիրք և 372 հատոր բառարաններ: Տարվե-տարի ճեմարանի գրադարանը աճել է նվերներով և գնված գրքերով: Միայն 1900—1901 ուսումնական տարում գրադարանը հարստացել է 2093 հատոր գրքով, որի միայն 330 հատորը գնվել է ճեմարանի հաշվին, իսկ մնացած-

ները նվեր են տրվել հայտնի ազգայինների կողմից:

Կ. Տեր-Խաչատրյան եղել է տարիներ շարունակ ճեմարանի բժիշկը: 1901 ուսումնական տարում սաների առողջական վիճակը ներկայացվել է հետևյալ կերպով: 261 աշակերտներ տարվա ընթացքում հիվանդանոց են մտել խնամվելու համար: Նրանցից 122-ը տեղի և ջերմ են ունեցել, 47-ը՝ սակավարյունություն և ընդհանուր թուլություն, ինֆլուենցիայով հիվանդացել են 21 հոգի, բկացավով՝ 13, տիֆով՝ 6 հոգի: Տեսչի գեկուցումից իմանում ենք, որ աշնան քսանից ավելի հիվանդներ են եղել, 6-ը տիֆով բռնված, որոնցից երկուսը մահվան գրկից են խլվել: «Իսկ տարվա վերջին, Մեծի պահոց ծանր օրերից հետո, աշակերտներն ընդհանրապես այնչափ թուլացել էին ու արյան պակասություն և «սկոթթուտ» այնչափ տարածվել, որ քչերին միայն կարելի էր կատարելապես առողջ մամարել: Եթե այդպիսի հանգամանքներում այս շրջանն ևս առանց մահվան դեպքի անցավ՝ նախախնամության մի բացատիկ շնորհ էր»⁹:

Վերջին տարիներին ճեմարանի հիմնադրության տարեդարձի օրը կազմակերպել են գեղարվեստական, գիտական-գրական երեկույթներ: 1901 թվի սեպտեմբերի 29-ին ևս այդ ավանդությունը շարունակվել է, այս անգամ հանդես է եկել Կոմիտաս վարդապետը, հայ եկեղեցու երաժշտության ութ ձայների մասին շատ շահեկան մի բանախոսությամբ: Աշակերտներից ոմանք Կոմիտաս վարդապետի հրահանգած առողջանության ոտանավորներ են արտասանել, իսկ երգչախումբը գեղեցիկ ներդաշնակությամբ ազգային, ժողովրդական երգեր է կատարել: Կոմիտաս վարդապետը ճեմարանում իր պաշտոնավարության շրջանում բազմիցս կազմակերպել է երաժշտական երեկույթներ, կազմել՝ երգչախումբ ճեմարանի սաներից, երգել է տվել ս. պատարագը հանդիսավոր տոնական օրերին և ժողովրդական ազգային երգեր: Այսպիսով ճաշակն է տվել իր ունկնդիրներին ազգային դրոշմ կրող երաժշտության:

Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Մուտն ի Վիրապի տոնի օրը, Կոմիտաս վարդապետ տվել է երաժշտության մի երեկույթ Գևորգյան ճեմարանի հարկի տակ, ներկայության՝ Մայր Աթոռի միաբանության, թեմական դպրանոցի ուսուցիչների և ուսանողների, ինչպես նաև ճեմարանի դասախոսական կազմի: Երեկույթի ծրագիրը բազմազան և

⁹ «Արարատ», 1901, էջ 436:

¹⁰ «Արարատ», 1901, էջ 436:

հարուստ է եղել, հոգևոր և ժողովրդական երգերից, երաժշտության պատմությունից և գավեշտական արտասանություններից կազմված: Այս առթիվ Կոմիտաս վարդապետը չափազանց շահեկան մի դասախոսություն է տվել, որով ապացուցել է, որ հայ եկեղեցու եղանակները ժողովրդական ծագում ունեն: Համեմատել է շարականների եղանակները ժողովրդական երգերի եղանակների հետ: Այս առթիվ «Արարատ» գրում է. «Հ. Կոմիտաս, կարող ենք վստահությամբ ասել, մեծ ապագա ունի հայոց երաժշտության պատմության մեջ, ցանկանք, որ նա յուր բարի ձգտումները իրագործել կարողանա»¹¹:

Ծեմարանի կյանքում եղել են նաև ներքին և արտաքին դժվարություններ: 1890-ական թվականներին փակման էին ենթակա Կովկասի հայկական բոլոր դպրոցները, ընդ որում և Գևորգյան ճեմարանը և ծխական բոլոր դպրոցները: Տնտեսական անձուկ վիճակներ ևս անցկացրել է ճեմարանը: Եղել են նաև, հատկապես ճեմարանի կյանքի վերջին տարիներում, քաղաքական խմորումներ ուսանողների մեջ:

¹¹ «Արարատ», 1901, էջ 217:

Հակառակ այս բոլորին, Գևորգյան ճեմարանը իրականացրել է իր հիմնադիրների սրբազան նպատակները: «Արարատ» ամսագիրը իր փայլուն շրջանն է բոլորել ճեմարանավարտ հոգևորականների և աշխարհական աշխատակիցների ջանքերով: Վաղարշապատը դարձել է լույսի ճշմարիտ փարոս հայ իրականության համար, թե հոգեվոր և թե մտավոր իմաստով: Ծեմարանական լուսամիտ սերունդը թե ու թիկունք է կանգնել և իր եռանդը չի խնայել այն օրերին, երբ ստեղծվել է խորհրդային մեր նոր հայրենիքը: Այդ սերունդը իր աշխատանքի բաժինն է բերել նաև մեր վերածնած հայրենիքի գիտության և մշակույթի առաջընթացում:

Հարգանք և մեծարանք մեծ Հայրապետ Գևորգ Դ կաթողիկոսի անթառամ հիշատակին, որ դարձել է ԺԹ դարի լուսամիտ հայրապետներից մեկը: Հարգանք «Արարատ»-ի հիմնադրին և աշխատակիցներին:

Ներկայիս Գևորգյան ճեմարանը որպես նոր հոգևոր ճեմարան, ընթանում է նույն լուսաշավիղ ճանապարհով, որ գծել են մեր եռամեծ հայրապետներն ու վարդապետները, հայրական հոգածության և խնամքին ներքև ազգիս Հայրապետ Վազգեն Ա կաթողիկոսի, ինչպես նաև հարազատ հայրենիքի խաղաղ և ապահով երկնքի տակ:

